

Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799—1848. Et Bidrag til en Karakteristik af den danske Enevælde i Frederik VI's og Christian VIII's Tid. Kbh. 1944, 453 sider.

Den afhandling, for hvilken arkivar Harald Jørgensen 1944 erhvervede den filosofiske doktorgrad ved Århus universitet, har til genstand regeringens og domstolenes stilling til trykkefrihedsspørgsmålet i de sidste halvhundrede år af den danske enevælde. Emnet er betydningsfuldt og velafgrænset; ganske vist har trykkefrihedsspørgsmålet især interesse som led i 1830'ernes og 1840'ernes politiske historie, men det er rimeligt at begynde dets behandling med en redegørelse for den grundlæggende forordning af 27. sept. 1799, og det er meget passende at slutte af i begyndelsen af 1848, da trykkefriheden faktisk blev indført. Emnet er tillige nyt, for såvidt som det ikke før har været underkastet monografisk behandling. Forf.s initiativ fortjener altså påskønnelse.

Til bogens udenværker hører en summarisk oversigt over trykkefrihedsspørgsmålet i hertugdømmerne 1770—1848 og et kortfattet rids af forholdene i andre europæiske lande. Det sidste er lidet tilfredsstillende. Det er således påfaldende, at det ikke nævnes, at princippet trykkefrihed med strenge straffe for misbrug, der spillede så stor rolle i den danske lovgivning, også var herskende i England. I det hele savner man en klar redegørelse — der godt kunde have været kort — for principielle forskelle og ligheder mellem danske og udenlandske trykkefrihedsforhold. Denne mangel hænger øjensynlig sammen med, at forf. ikke tillægger udenlandske forbilleder på dette område nogen betydning for udviklingen i Danmark (s. 298). Spredte enkeltheder i bogen (s. 98, 125, 268, 286) tyder på, at han ikke har ret, men spørgsmålet kan ikke endeligt afgøres på grundlag af de oplysninger, han giver.

De værdifuldeste afsnit af bogens hoveddel omhandler regeringens stilling til trykkefrihedsspørgsmålet. Et stort materiale er fremdraget især fra kancelliets arkiv, som forf. er vel hjemme i. Han gør udmærket rede for de forskellige forordninger, forarbejderne dertil, administrationen af lovgivningen, overvejelserne om dens ændring navnlig i Christian VIII's tid, kancelliets forhold til de underordnede myndigheder. Blandt de resultater af mere almindelig interesse, der klart fremgår af forf.s detaljerede redegørelse, kan nævnes, at trykkefrihedssagerne i de allerfleste tilfælde behandledes rent kollegialt; endvidere den faste modsætning mellem en konservativ fløj indenfor kancelliet under ledelse af dets

præsidenter Kaas og Stemmann og en liberalere retning, der til at begynde med alene repræsenteres af Ørsted, senere også af andre deputerede, i reglen under Ørsteds forerskab.

Desværre kan den almindelige læser vanskeligt blive klar over, i hvilken grad forf.s resultater er nye, idet han ikke i sin indledning gør rede for forskningens hidtidige standpunkt. Han nævner (s. 13), at Knud Fabricius, Hans Jensen, A. D. Jørgensen og Marcus Rubin har givet ham impulser. Men også i andre ældre værker findes gode bidrag til trykkefrihedsspørgsmålets historie. L. Koch har således i sin bog om A. S. Ørsted¹, til hvilken han har gjort studier i kancelliets arkiv, på flere punkter delvis foregrebet forf.s fremstilling. Opfattelsen af Ørsted som den gennem hele perioden utrættede forkæmper for sin ungdoms trykkefrihedsideal har han i det væsentlige fælles med forf. Begge bekræfter stort set rigtigheden af Ørsteds eget udførlige forsvar for sin stilling til trykkefrihedsspørgsmålet². Forf.s meget gunstige vurdering af den trykkefrihed, lovgivningen hjemlede, minder også om Ørsteds³. Alt i alt må man sige, at forf.s behandling af regeringens stilling til trykkefrihedsspørgsmålet ikke bringer store overraskelser, men ved sin systematiske gennemgang af et meget stort arkivstof har han forøget vor viden på adskillige punkter og underbygget flere tidligere fremsatte påstande solidt⁴.

Noget af det mindst overbevisende i disse afsnit er forf.s forsøg på at tillægge Frederik VI et stærkt personligt initiativ og give ham skylden for en lang række forholdsregler mod pressen, skønt han er klar over, hvor vanskeligt det er at bestemme, hvem der har taget initiativet til en regeringsforanstaltning (s. 112). En anden svaghed er, at forf. kun i ringe grad ser regeringens politik i trykkefrihedsspørgsmålet som led i en indenrigspolitisk og uden-

¹ L. Koch: *Anders Sandøe Ørsted* (1896), især s. 34 ff., 66 ff., 99, 122 ff., 166 ff. Forf. nævner (s. 41) Kochs referat af Ørsteds fortolkning af forordningen 1799, men henviser ellers ikke til hans bog.

² Af mit *Livs og min Tids Historie I* (1851), f. eks. s. 80.

³ *ibidem*, 42 f., 76.

⁴ Hist og her vilde en omhyggeligere litteraturbenyttelse have gavnet fremstillingen. Forf. forbigår Ørsteds af Koch s. 36 nævnte artikel om en forfatters ansvar for et i medhold af forordningen af 1799 af politimesteren approberet skrift. — Han omtaler s. 171 det strenge kgl. reskript af [18. nov.] 1837, der under trusel om afskedigelse uden pension forbød embedsmændene at ytre sig om politiske genstande eller regeringsforanstaltninger, og tilføjer, at »der ikke i Fremtiden blev Tale om nogen streng Overholdelse af dette Paabud«. Reskriptet blev i virkeligheden på grund af Ørsteds protest ikke kommunikeret embedsmændene og forbudet stærkt formildet (Rubin: *Frederik VI.s Tid*, s. 537 f.). — Hother Plougs bog om Carl Ploug (I, 1905), der bringer flere selvstændige og ikke uinteressante bidrag til trykkefrihedens historie i 1840'rne, synes forf. ikke at have benyttet.

rigspolitisk sammenhæng; overhovedet har han svært ved at komme bag om akterne. Navnlig ved skildringen af regeringens stilling under Christian VIII er manglen på almindelig indenrigspolitisk baggrund følelig. Man får intet rigtigt indtryk af, at f. eks. ønsket om at vinde de »liberal-konservative«, for at bruge Ørsteds udtryk¹, eller nationalpolitiske hensyn² spillede en rolle under regeringens overvejelser også om presselovgivningen, og læseren forstår vanskeligt svingningerne i dens holdning. Hvad den udenrigspolitiske sammenhæng angår, er det utvivlsomt, at forf. i ikke ringe grad undervurderer det pres, de reaktionære stormagter direkte og indirekte øvede mod den danske regering i trykkefrihedsspørgsmålet både i Christian VIII's og Frederik VI's tid, selv om han nævner eksempler på udenlandske henvendelser og pressioener især i krigsårene.

Denne mangel hænger sammen med, at forf. for de afsnits vedkommende, der behandler regeringens stilling, i det væsentlige har begrænset sit kildestudium til en gennemgang af de egentlige regeringsarkiver, først og fremmest kancelliets arkiv, mens han næsten helt går uden om den diplomatiske korrespondance. En stor del af denne findes ikke i København og har altså under de øjeblikkelige forhold ikke kunnet benyttes. Men den danske komité for fælles nordiske undersøgelser af russiske statsarkiver har i rigsarkivet deponeret en omfattende samling kopier af depechevekslingen mellem den russiske gesandt i København og udenrigsministeriet i St. Petersburg. Da det jævnlig fra liberal side blev påstået, at regeringens forholdsregler mod pressen skyldtes tryk fra Rusland, havde der været god grund til at undersøge dette materiale.

Den russiske gesandt baron Nicolays rapporter fra 1830'rne og 1840'rne³, som forf. altså ikke har benyttet, viser, at gesandten med stadig interesse, jævnligt med indignation, fulgte den liberale presses udvikling, ikke blot når det gjaldt angreb på Rusland. Adskillige gange klagede han til den danske udenrigsminister

¹ Af mit Livs og min Tids Historie I, 111.

² Sml. Danmarks Riges Historie VI, 1, 328.

³ Se f. eks. rapporter af $4/12$ 1831; $7/5$ 1832; $25/4$ 1836; $30/4$ 1837 (svensk henvendelse); $27/10$ 1838; $11/2$, $2/3$, $13/4$, $2/5$ 1840; $12/11$ 1842; $20/5$ 1843 (den af forf. s. 217 omtalte henvendelse); $25/7$, $25/10$, $29/11$, $5/12$ 1843; $16/1$, $14/5$ 1844, alle ny stil. Den ene officielle opponent, professor Bøggild-Andersen, nævner eksempler fra den tidligere del af perioden på virkningsfulde russiske pressioener, kritiserede bl. a., at forf. ikke i sin skildring af forordningen af 1799's tilblivelse lægger tilstrækkelig vægt på trykket fra Rusland, og fremhævede stærkt, at forf. ikke ser spørgsmålet i dets europæiske sammenhæng.

eller kancellipræsidenterne, snart på eget initiativ, snart efter ordre fra sin regering. Flere af disse henvendelser har vistnok foranlediget forholdsregler mod pressen, som forf. tilskriver regeringens eller kongens reaktionære sindelag. Et eksempel: »Saavidt man kan se,« hedder det s. 167, »findes der ingen Eksempler fra Aarene 1834—39 paa Indskriden fra udenlandske Magters Side overfor uønskede Udtalelser i danske Blade, men dette var heller ikke nødvendigt for at drive Frederik VI til Handling.« Det reskript af 10. april 1836, som forf. derefter citerer, er imidlertid efter Nicolays rapport af 16. april at dømme fremkaldt af hans klage over Johs. Hages artikel i »Fædrelandet« 25. marts om England og Rusland.

Særligt oplysende er det russiske materiale, når det gælder om at forstå brydningerne indenfor regeringen i trykkefrihedssagen i begyndelsen af 1840'rne og forudsætningerne for det store lovudkast af 1844. Ved resolution af 17. nov. 1841 bestemtes det, at det »for tiden« skulde »bero ved« den gældende trykkefrihedslovgivning (s. 270). Men i foråret 1844 blev spørgsmålet, »paa Christian VIII's udtrykkelige Befaling« siger forf., taget op påny, idet kancelliet ved reskript af 8. maj fik ordre til at udarbejde udkast til en ny lov, der på den ene side skulde »hæve alle ikke nødvendige Indskrænkninger m. H. t. Trykkefriheden«, men på den anden side »ved bestemte og alvorlige Lovbestemmelser« sætte skranker for dens misbrug (s. 272). I de overvejelser, der er gået forud for dette skridt, og som forf. intet kan meddele om, har den russiske gesandts og regerings optræden spillet en rolle.

I løbet af 1843 fremkom der, tildels i anledning af prins Frederik af Hessens forlovelse med storfyrstinde Alexandra, som man frygtede vilde forøge den russiske indflydelse på dansk politik, en række angreb på Rusland i den liberale presse. Den russiske gesandt eller chargé d'affaires protesterede gentagne gange, og antallet af avisbeslaglæggelser steg (jfr. s. 287). I oktober talte baron Nicolay med udenrigsminister Criminil om pressens voksende frækhed. Criminil viste den bedste villie til skarpe forholdsregler, men sagde, at Stemann var blevet for gammel, og at regeringen desværre ikke kunde gøre meget, »avec la législation telle qu'elle existe encore«. I slutningen af november havde Nicolays tålmodighed øjensynlig nået bristepunktet. I en sag om en russiskfjendtlig pjece, der vedrørte begge kancellier, handlede regeringen ikke hurtigt nok. Dette var efter Nicolays mening ikke udenrigsministeriets, men kancelliernes skyld, og kancelliernes svaghed skyldtes atter hensynet til den radikale presse, der stadig

kom med udfald mod stormagterne og mere end nogensinde mod Rusland og de formodede krav om særlig imødekommethed, som Rusland fra 1843 skulde have stillet til Danmark. 29. nov. anmodede Nicolay derfor sin udenrigsminister om at forlange, at den pågældende bogtrykker skulde miste sit privilegium, hvilket vilde være en ret usædvanlig demarche¹.

Få dage senere, 5. dec., kom han imidlertid med et helt andet forslag. I anledning af en russiskfjendtlig artikel i »Fædrelandet« havde han klaget mundtlig til Criminil og Stemann, og den sidste havde givet ham den idé (une pensée, que j'ai puisée dans les derniers raisonnements très explicites employés par M. de Stemann), at Rusland højtideligt skulde erklære, at det for fremtiden vilde opgive reklamationer i pressesager og stole på den danske regerings forholdsregler. Dette skridt ønskede Nicolay tilladelse til eventuelt at offentliggøre.

Den ordre (ikke note) fra Nesselrode til Nicolay af 18/30 dec. 1843, som forf. uden at kende den nærmere sammenhæng omtaler s. 214, er i det væsentlige affattet i overensstemmelse med Nicolays forslag. Den erklærer, at den danske presse aldrig har været så russiskfjendtlig som nu, da forbindelsen mellem de to regeringer er blevet mere intim, og at Rusland derfor i fremtiden vil opgive enhver demarche i pressesager, i tillid til at den danske konge vil finde midler til at holde journalisterne og skandskriverne inden for de rette grænser.

Det forekommer mig mest naturligt at forstå dette incident således, at Stemann har benyttet en gunstig lejlighed til at slå en handel af med den russiske gesandt. Den danske regering kunde nu tilbagevise de liberales påstand om russiske pressio-
ner i enkelttilfælde og slap for en række ubehagelige diplomatiske henvendelser, mens Rusland undgik en del små diplomatiske nederlag. Til gengæld pådrog Stemann regeringen en moralsk forpligtelse, der ikke kan have været ham uvelkommen, til større aktivitet i trykkefrihedsspørgsmålet og fik et nyt våben i kampen om presselovgivningens ændring. Stemann var ikke nogen ringe politiker. 16. jan. 1844 kunde Nicolay meddele, at Criminil og Stemann havde modtaget Nesselrodes ordre med stor tilfredshed. Stemann havde udtalt, at kancelliet nu fik friere hænder overfor journalisterne, som ikke længere kunde beskyldes for at give efter for russiske reklamationer. Men det bedste resultat var efter Nicolays mening, at Nesselrodes ordre syntes at have givet ministeriet nye argumenter for en forbedring af

¹ I rapport af 6/1 1844 kunde Nicolay meddele, at han havde fået satisfaktion i denne sag.

presselovgivningen. En sådan var tiltrængt, men kongen havde tilsyneladende hidtil ikke været tilbøjelig til at foretage sig noget. Efter at Nesselrodes ordre var indgået, havde Nicolay hørt en af ministrene — han siger ikke hvem — fremsætte den idé at forelægge provinsialstænderne et udkast til suppleringslov af presseloven.

Også den umiddelbare foranledning til reskriptet 8. maj 1844 var vistnok hensynet til Rusland, idet det iflg. Criminils udtalelse til Nicolay¹ skyldtes højesterets frifindelsesdom 6. maj i sagen mod »Fædrelandet« for en række artikler om Frederik af Hessens forlovelse (bilag I nr. 145). »Fædrelandet« blev frifundet for overtrædelse af forordningen 1799 § 8, der forbød at »laste og forhåne« venskabelige staters regerende personer og at tillægge deres regeringer »uretfærdige og skammelige« handlinger. Bladet kunde derimod siges at have søgt at vække uvillie mod Rusland, og netop denne forseelse, som hidtil ikke havde været strafbar, vilde Ørsteds lovudkast fra 1844 ramme, i håb om derved at hindre besværligheder fra fremmede magter (s. 277 f.).

Forf. kan naturligvis have ret i, at reskriptet af 8. maj er kongens »udtrykkelige befaling«, forsåvidt som alle kgl. reskripter er det, men når han her som talrige andre steder i bogen i kgl. reskripter og resolutioner tilsyneladende ser udtryk for kongens egen af ydre pres upåvirkede villie, må man protestere. Han mener, at Christian VIII i 1840'erne kun under store betænkeligheder lod sig bevæge til en lempelse af presselovgivningen (s. 294). Deri har han måske nok ret, selv om hans argumenter ikke er helt overbevisende. Men det bør da på den anden side også fremhæves, at det russiske materiale giver indtryk af, at det har holdt hårdt for Stemmann og Criminil at drive kongen til skærpelse af lovgivningen. Iflg. Nicolays rapport af 14. maj havde Stemmann endog fundet det nødvendigt at publicere reskriptet, for at »prévenir dans les conseils du roi des soudaines irrésolutions«. Under denne indre konflikt har de konservative med virkning kunnet pege på hensynet til Rusland. Man går næppe for vidt, når man siger, at der gennem det meste af den af forf. behandlede periode har været øvet et stadigt direkte og indirekte pres på den danske regering fra østmagternes side; hvad Rusland angår, er det sikkert nok, og en gennemgang af det østrigske materiale vil formentlig bekræfte det for Østrigs vedkommende². Dette pres er ikke alene formidlet gennem uden-

¹ Nicolays rapport af 14/5 1844.

² Hvad Metternich tillod sig i retning af indblanding i indre danske anliggender kan ses af hans depeche af 22/12 1835 til den østrigske chargé d'affaires i København i anledning af demonstrationerne ved Davids frifindelse (udtog i RA. Dept. f. u. A. Østrig II. Depecher 1833—36). Sml. Nicolays rapport af 5/1 1836.

rigsministeren, men i stor udstrækning er der sket direkte henvendelse til kancellipræsidenterne. Og det er ikke alene anvendt i sager, der direkte vedrørte den pågældende stormagt, men også i interne danske anliggender. De reaktionære stormagter opfattede det i den hellige alliances ånd som deres pligt og ret at bekæmpe de »revolutionære« bevægelser og derfor også den liberale presse i alle lande. For Danmarks vedkommende kan det ikke være meget tvivlsomt, at stormagternes tryk har virket i en række tilfælde, flere end forf. tror, og derigennem i almindelighed har bidraget til at skærpe regeringens forholdsregler mod pressen.

De ovenfor påpegede mangler ved bogens behandling af lovgivning og administration skyldes for en væsentlig del en forbigåelse af grupper af kildematerialet, og er vel særdeles uheldige, men kan dog ikke siges på afgørende måde at svække fremstillingens værdi som oversigt over de ydre sider af regeringens trykkefrihedspolitik. Om de afsnit, der vedrører domstolenes behandling af trykkefrihedssager, gælder det, at forf. har viet stofsamlingen en energi, som man må være ham taknemlig for. Det er lykkedes ham at finde ca. 260 retssager afgjort efter trykkefrihedslovgivningen 1799—1848, deriblandt formentlig alle eller næsten alle sager rejst af det offentlige. Den vigtigste gruppe af disse sidste er de sager, der er anlagt mod liberale journalister og forfattere i 30'rne og 40'rne, vel den største samling politiske retssager i dansk historie. En oversigt over dette enestående materiale meddeles i bogens bilag, idet der gives et kort, rigtignok ikke altid helt nøjagtigt referat af hver sag¹ med angivelse af anklageskriftets hovedindhold og sagens udfald. Desværre meddeler forf. kun de voterende dommers navne, hvis de afgiver dissenterende votum.

Det er velkendt, at domstolene i en række af de af det offentlige anlagte trykkefrihedssager frifandt den anklagede, og at de forsåvidt virkede som den liberale presses beskyttere². Forf. kan nu meddele de nøjagtige tal. Det viser sig f. eks., at 43 af de 129 trykkefrihedssager rejst af det offentlige, som i Christian VIII's tid pådømtes ved de københavnske domstole, endte med frifindelse, dog kun 17 således, at det offentlige dømtes til at betale sagens omkostninger. Disse tal har naturligvis interesse, men de slutninger, forf. drager af dem, er ikke overbevisende, hvilket bl. a. skyldes, at han ikke rigtigt har blik for betydningen af forskellen mellem politisk vigtige og uvigtige sager. Han overdriver

¹ Navnlig gengivelsen af voteringsresultaterne må benyttes med kritik.

² Se f. eks. Danmarks Riges Historie, VI, 1, 327; Hother Ploug: Carl Ploug, I, s. 213.

utvivlsomt modsætningen mellem domstolene og kancelliet, når han (s. 229) siger, at dette led et »regulært politisk nederlag« ved frifindelserne¹. Det kan være rigtigt, når det gjaldt store politiske processer, men ikke ved ligegyldige sager om overtrædelse af lovgivningens formelle bestemmelser som udeladelse af bogtrykkernavn o. l. Som et regulært nederlag kan heller ikke i almindelighed de frifindelser betegnes, hvor den anklagede idømtes sagens omkostninger. Og da kancelliet i reglen overlod til den af retten beskikkede aktor at afgøre, hvilke bestemmelser den indstævnedes skulde anklages for at have overtrådt (s. 226 ff.), kan det forhold, at en række domme var mildere end aktors påstand, ikke direkte ramme kancelliet. Aktor måtte jo, hvad vel alle implicerede har været klare over, på embeds vegne tage munden fuld. At modsætningen mellem kancelliet og domstolene ikke blev større, hænger utvivlsomt sammen med, at Ørsted, som i hvert fald i 40'erne ved sin stemmeafgivning i kancelliet i reglen kunde afgøre, om der skulde rejses sag, modsat Stemmann var interesseret i at bevare trykkefrihedssagernes afgørelse under domstolenes ressort (jfr. s. 185 f., 216, 220 ff.). Han søgte derfor at hindre, at modsætningen tilspidsedes ved altfor mange frifindelser, og virkede i retning af tilbageholdenhed med sagsanlæg fra kancelliet, når det på forhånd måtte anses for usandsynligt, at domfældelse kunde opnås.

Endnu svagere underbygget er forf.s påstand om, at domstolene virkede »i fuld uafhængighed« (s. 312 f.). Det vilde nægtelig have været bogens mest betydningsfulde resultat, hvis det var lykkedes ham at godtgøre dette; men hverken de mange frifindelser eller de relativt milde domme eller Ørsteds nysnævnte indstilling er noget bevis herfor. Disse forhold viser kun, hvad vi vidste i forvejen, nemlig at domstolene ikke i eet og alt rettede sig efter regeringens ønsker. Men derfor kan de godt nu og da, måske endog i politisk særlig vigtige sager, have vist en vis imødekommenhed. Om fuld uafhængighed kan man, på grundlag af sagernes udfald alene, kun tale, hvor den anklagede blev frifundet og det offentlige måtte betale sagsomkostningerne². I alle andre tilfælde kan dommen have været strengere end forsvarligt. Og dette gælder endda kun domstolenes uafhængighed af regeringen, hvilket forf., iøvrigt i overensstemmelse med den almindelige brug af udtrykket »uafhængige domstole«, alene tænker på. Det er jo imidlertid også muligt, at domstolene har været af-

¹ Sml. A. S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie, I, 107.

² Det forudsættes, at anklagen var alvorligt ment, hvilket må formodes at have været tilfældet i trykkefrihedssagerne.

hængige af den liberale politiske opinion, at der altså burde have været færre frifindelser og strengere straffe, eller at de har ladet sig påvirke fra begge sider. Spørgsmålet om domstolenes uafhængighed kan kun besvares på grundlag af en indgående analyse af hver enkelt dom¹, som forf. ikke ses at have foretaget; thi selv et direkte pres fra regeringen kan man ikke vente at kunne spore på anden måde end gennem et udsving i domstolens holdning, og endnu mere gælder det naturligvis om den indirekte pression fra den konservative og liberale opinion.

Spørgsmålet om hvorvidt en dom er juridisk forsvarlig eller ikke vil formodentlig i reglen være vanskeligt at besvare og for trykkefrihedssagernes vedkommende særlig vanskeligt, fordi lovgivningen og sagernes art gav dommernes skøn et vidt spillerum. Selv indenfor grænserne af det juridisk forsvarlige kunde der altså være tale om betydelige afvigelser mellem dommernes standpunkt, afvigelser, der for den anklagede ofte var ensbetydende med forskellen mellem frifindelse og censur. Det er dog især et andet forhold, som gør det vanskeligt at undersøge, om domstolene er påvirket udefra, nemlig at denne påvirkning ofte ikke kan skelnes fra den virkning, dommernes politiske anskuelse har haft. Begge former for påvirkning giver sig udslag af samme art, og hvis de virker i samme retning, vil det naturligvis være umuligt at afgøre, om det er den ene eller den anden, om det er en dommers politiske anskuelse alene eller (tillige) et pres fra hans politiske meningsfæller, der har påvirket hans votering². Problemet bør derfor vistnok formuleres således: er det m. h. t. domstolenes afgørelser muligt at konstatere politisk bias³, hvorved jeg forstår udsving forårsagede både af pression udefra, såvel fra regering som opinion, og af dommernes politiske anskuelser, uanset om disse udsving holder sig indenfor eller går udover grænserne for det juridisk forsvarlige? Hvis en dommers afgørelser regelmæssigt stemmer med hans politiske interesse, vil der dog altid være en

¹ Forf. kunde have lært af problemstillingen i H. Fussing: Herremænd og Fæstebonde (1942) og Troels G. Jørgensen: Bidrag til Højesterets Historie (1939), af hvilken sidste forf. også kunde have set betydningen af at undersøge dommernes politiske anskuelse; se især kapitlet om provisorietiden, hvor undersøgelsen dog burde have været ført videre: alle dommernes politiske standpunkt burde om muligt have været bestemt, ikke blot de aktive politikeres.

² Hvis en dommer f. eks. dommer en politisk ven og meningsfælle til døden, selv om det havde været juridisk forsvarligt at frifinde ham, er det selvfølgelig et indicium — om end ikke noget bevis — for, at dommeren har handlet under pres udefra.

³ Jeg vover forsøgsvis at anvende det engelske udtryk, som forekommer mig at dække meningen bedre end noget dansk.

vis sandsynlighed for, at de er påvirket af denne, og dommernes politiske anskuelse bør derfor i alle tilfælde undersøges. En klar og stabil fordeling af stemmerne i en kollegial domstol i en gruppe af politiske sager mod samme politiske parti vil være et vægtigt indicium for politisk bias, naturligvis især, hvis samme fordeling ikke også kan iagttages i andre, ikke-politiske sager. Karakteristisk er den ret stabile minoritet (hvoriblandt to notoriske provisoriemodstandere) i højesteret i de politiske sager fra provisorietiden¹. I almindelighed kan man vel sige, at forhåndsformodningen må være for, at domstolene viser politisk bias i politiske sager². Også dommere er mennesker. Det interessante i det enkelte tilfælde er derfor ikke så meget at konstatere, at dommerne ikke har været uhildede, som at undersøge, hvorledes dette har påvirket domstolenes afgørelser. Efter disse almindelige bemærkninger kan jeg vende tilbage til det egentlige emne.

Når modsætningen mellem kancelli og domstole ikke blev større, skyldes det foruden kancelliets tilbageholdenhed med at rejse sag, hvor domfældelse på forhånd måtte anses for meget tvivlsom, at højesteret efter 1834, som forf. gør opmærksom på (s. 205, 264), viste en tydelig tendens til at skærpe underinstansernes domme. Forf. mener øjensynligt, at højesteret er blevet strengere, men det er jo også muligt, at underinstanserne, af hvilke landsover- samt hof- og stadsretten i København var langt den vigtigste, er blevet mildere, måske er begge dele tilfældet. Forf. har svært ved at finde en forklaring på denne forskel i domstolenes holdning, og nøjes med at sige, at »man maa sikkert til en vis Grad give Balthazar Christensen Ret, naar han i 1841 i »Fædrelandet« udtalte, at Trykkefrihedssagernes Afgørelse ved Retten maatte blive paavirket af de voterendes personlige og politiske Anskuelser«. Det forekommer mig overvejende sandsynligt, at dette er den vigtigste grund til forskellen på højesterets og landsover- samt hof- og stadsrettens stilling, og det er forbløffende, at forf. har kunnet skrive så udførligt om domstolenes stilling uden for alvor at rejse det spørgsmål, om de enkelte dommers voteringer eventuelt stod i forbindelse med deres politiske anskuelse.

Trykkefrihedsspørgsmålet var, hvad forf. naturligvis er ganske

¹ Troels G. Jørgensen anf. st., sml. Poul Johs. Jørgensen i Hist. Tidsskr. 10. R. VI, 331. Begge jurister fremhæver faktum, men overlader forsigtigt til læseren selv at drage sine slutninger.

² Sml. om dommernes stilling i politiske sager Niels Lassens åbenhjertige udtalelser 1911, citeret af Troels G. Jørgensen i Hist. Medd. om København 3. R. VI (1944), 230 f.

klar over (s. 12), et politisk spørgsmål og blev det i stigende grad i 30'rne og 40'rne. Det beskæftigede stærkt den juridiske verden, som jo i det hele var levende med i det politiske røre. Febr. 1835 tog en lang række jurister offentlig stilling til spørgsmålet fra et andet synspunkt end det juridiske ved at skrive under på den store trykkefrihedsadresse¹. Adressen blev underskrevet af mænd af flere politiske afskygninger, men som helhed må den, der var rettet mod indskrænkninger i trykkefriheden, betragtes som en liberal manifestation. Blandt underskriverne var ca. 80 mest unge kollegieembedsmænd², men tillige, hvad forf. ikke nævner ved sin omtale af adressen (s. 178), en række sagførere³ og 9 af de 19 københavnske og 1 af de 4 jyske overretsassessorer⁴ (derimod ingen højesteretsdommere, hvilket dog kan skyldes, at de som følge af deres særlige stilling ikke mente at kunne deltage i en sådan tilkendegivelse). Dette forhold i forbindelse med den omstændighed, at flere af dommerne (Spandet, Algreen-Ussing, Mourier, Casse, i højesteret P. D. Bruun) var eller blev aktive politikere, viser klart, at man ikke på forhånd kunde vente absolut uhildethed hos domstolene i trykkefrihedssager. Stikprøver i den københavnske overrets voteringsprotokoller bestyrker formodningen om, at politiske hensyn har spillet en rolle ved domstolenes afgørelser. Karakteristisk i så henseende forekommer mig overrettens votering i sagen mod Monrad 1840 (bilag I nr. 75), hvor den anden og tredje voterende af de 5 dommere⁵, de liberale P. V. Jacobsen og Spandet, ved principalt at votere for frifindelse og subsidiært for en ringe straf øjensynligt søgte at skabe flertal for den mildest mulige afgørelse, mens f. eks. Casses votum dirrer af konservativ indignation. Voteringen minder mere om et politisk kompromis end om en juridisk forhandling; også andre voterings synes mig at være

¹ Sml. Rubin: Frederik VI.s Tid, 525. Adressen i RA. Kabinetsark. ujournal. Sager 1830—39.

² Af senere dommere bl. a. Algreen-Ussing, Faith, Fr. Lütken, Tang.

³ Det har ikke været uden betydning, at nogle af de beskikkede aktorer i kraft af deres politiske overbevisning på forhånd nærede sympati for den anklagede. Den unge prøveprokurator, som 1844 ikke kunde finde noget strafværdigt i den artikel, han skulde kræve straf for (s. 227), var den senere venstre-nationalliberale politiker L. C. Larsen. Selve generalfiskalen Treschow havde en ret liberal opfattelse af trykkefrihedsspørgsmålet (s. 189), hvilket skal have præget hans aktorat i David-sagen (brev fra Louise Augusta til L. Engelstoft 10/2 1835, RA.).

⁴ Mourier, Spandet, P. V. Jacobsen, Dreier, Stadfeldt, Bornemann, Buchwald, Jac. Koefoed, C. F. Normann, Blechingberg.

⁵ Justitiarius udtog 5 dommere i hver sag, ikke på een gang, men efterhånden som voteringen skred frem.

politisk prægede¹ — hvoraf ikke nødvendigvis følger, at grænserne for det juridisk forsvarlige skøn blev overskredet, eller at juridiske hensyn ikke kunde få en dommer til at votere imod sin politiske interesse eller sympati².

Der havde da været god grund til at undersøge dette forhold nærmere. Forf. har endda haft en særlig tilskyndelse dertil, idet han (s. 223) refererer nogle artikler i »Fædrelandet« 1840—41, der udpeger $\frac{1}{3}$ af den københavnske overrets medlemmer (Thomsen, Casse, J. C. Lund, Tetens, Jac. Koefoed og måske Holsten) som særlig strenge og konservative, mens resten skulde være mere liberale, og som hævder, at justitiarius næppe var ganske upartisk, når han udtog dommere i trykkefrihedssager. Forf. undersøger (s. 224 ff.) den sidste påstand, men kun for perioden efter 1840 og uden at gøre forskel på vigtige politiske sager og ligegyldige sager om formelle forseelser. Det er jo ikke uden betydning, om de konservative dommere fortrinsvis blev udtaget i sager mod Monrad og Lehmann, de liberale i sager om udeladelse af bogtrykkernavn. Denne undersøgelse har derfor ikke synderlig værdi. Spørgsmålet om dommernes gruppering i en mildere og en strengere gruppe beskæftiger han sig ikke med for den københavnske overrets vedkommende³, skønt det ikke er uoverkommeligt at undersøge. Jeg har til foreløbig orientering eftersat voteringen i de 40—50 egentlige politiske sager i perioden 1835—45, i hvilke der forekom dissens. For hver sag har jeg noteret dommernes relative stilling, hvem der frifandt, hvem der idømte mildere eller strengere straffe. I den enkelte sag får man kun oplyst en dommers stilling i forhold til 4 andre, men da den samme dommer optræder i bestandigt nye kombinationer af ialt 22 dommere, får man ved den samlede undersøgelse et ganske godt indtryk af en række af dommernes placering indenfor retten som helhed.

Yderst til venstre står Spandet, der, når bortses fra den ovennævnte sag mod Monrad, hvor han principalt voterede for frifindelse, i 17 sager kun har 1 domfældelse, nemlig for forhånelse af kongens person. I 16 tilfælde frifinder han, og kun i 2 af disse vil han pålægge tiltalte sagens omkostninger. Yderst til højre står Casse. Han deltager ligeledes i 17 sager, har kun 1 frifindelse

¹ Det er påfaldende, at adskillige vota for frifindelse mangler motivering. Det er f. eks. tilfældet med Jacobsens og Spandets principale voterings i sagen mod Monrad.

² Et godt eksempel på, at juridiske hensyn tilsyneladende kan være mere afgørende end politiske, er de liberale rigsretsdommeres frifindelse af Ørsted m. fl. 1856 (se Troels G. Jørgensen, *anf. skr.*, 134 f.).

³ Derimod har han s. 264 f. en kort bemærkning om grupperingen i højesteret.

(hvor tiltalte pålægges sagens omkostninger) og hører i de andre sager til den strengeste gruppe. Nær op ad Spandet ligger Mourier, Flensborg, Tetens efter 1841; sandsynligvis hører også Faith, L. Meyer og P. V. Jacobsen til de pålidelige liberale, men det antal sager, de voterer i, er ikke så stort, at man kan være ganske vis derpå. Til de sikre konservative hører Thomsen, Lund og Holsten, noget mindre pålidelige er Jac. Koefoed og Møllerup. Måske har der også været et centrum af mere ubestemmelig karakter.

Denne foreløbige undersøgelse bekræfter i det store og hele rigtigheden af »Fædrelandet«s opfattelse — som man da også måtte vente, thi bladet havde let adgang til pålidelige oplysninger om dette forhold. Men undersøgelsen bør naturligvis føres videre og resultaterne kontrolleres ved en gennemgang af samtlige sager og en analyse af de enkelte dommers synspunkter. Det må efterses, om de dommere, der er særligt milde i trykkefrihedssager, også er det i andre, ikke-politiske straffesager osv. Dernæst må så dommernes almindelige politiske stilling søges bestemt, hvilket kan være vanskeligt nok, da stændervalglisten ikke giver oplysninger om de enkelte vælgers stemmeafgivning; privatbreve og andre kilder må altså benyttes. Standpunktskifte i løbet af den behandlede periode er naturligvis forekommet, og fra vedkommendes politiske anskuelse efter 1849 kan man ikke uden videre slutte tilbage. Casse stod fra 1851 det nationalliberale centrum nær, i stændertiden holdt han sig fjernt fra politik¹, men har utvivlsomt været konservativ. I adskillige tilfælde vil man dog formentlig kunne sandsynliggøre en sammenhæng mellem dommers strenghed eller mildhed og hans politiske opfattelse; for Spandets vedkommende f. eks. forekommer denne sammenhæng mig utvivlsom. Man kan vistnok opstille den almindelige regel, at de, der var konservative i trykkefrihedsspørgsmålet, har været konservative i den almindelige politik, at politisk liberale har været liberale i trykkefrihedsspørgsmålet, mens ikke alle politisk konservative har haft konservative anskuelser på dette specielle punkt. — Endelig må man søge at bestemme, hvad hele dette forhold har betydet for domstolenes afgørelser.

Selv om man nu ikke mener, at den faste modsætning mellem overretsdommerne i trykkefrihedssager har haft en almindelig politisk baggrund, er modsætningen en kendsgerning. Og man kan med sikkerhed sige, at den, da kun 5 dommere voterede i hver sag, må have ført til en vis, i hvert fald tilsyneladende vilkårlighed i sagernes afgørelse, der antagelig har været skarpere

¹ Dansk biogr. Leksikon IV, 573.

accentueret end for de almindelige straffesagers vedkommende. Man kan roligt påstå, at hvis Spandet havde voteret i stedet for Lund eller Thomsen i den bilag I, nr. 87 refererede sag, var Balth. Christensen blevet frifundet, og at det samme var sket med Monrad, hvis Mourier eller Flensborg havde erstattet Casse i den ovennævnte sag mod ham. Denne inkonsekvens blev kun delvis udjævnet ved, at omtrent halvdelen af sagerne blev appelleret til højesteret, bl. a. fordi højesteret selv ikke var konsekvent. Den frifandt 1835 David, fordi han ikke havde overtrådt loven, og idømte året efter Johs. Hage en arbitrær straf, skønt han ikke havde overtrådt loven (s. 202) — mon upåvirket af den voldsomme indignation, Davids frifindelse havde vakt i konservative kredse i ind- og udland?

Men når domstolenes afgørelser set fra de anklagedes standpunkt har været til en vis grad vilkårlige, og lovgivningen gav dommernes skøn et vidt spillerum, er der så meget mere grund til at undersøge, i hvilken grad der var tale om en fast domspraksis. Det har forf. ikke gjort. Kun et enkelt, ganske vist meget vigtigt forhold kommer han ind på (s. 230 ff.), nemlig at domstolene i Christian VIII's tid ikke fandt det strafbart at agitere for forfatningsændring uden anvendelse af vold — en opfattelse, som iøvrigt ikke deltes af alle dommere, hvad bl. a. Casses votering i sagen mod Monrad viser. Dette forhold er imidlertid velkendt fra Ørstedes erindringer (I, 56 f.)¹. Iøvrigt er forf.s behandling af domstolenes stilling, bortset fra den ovenfor omtalte statistik over sagernes udfald og enkelte almindelige bemærkninger, rent kasuistisk, et udførligere referat af en række af de sager, der kort refereres i bilaget. Ikke engang det efter hele bogens anlæg nærliggende spørgsmål, i hvilken grad domstolenes afgørelser blev påvirkede af Ørstedes ungdomsfortolkning af trykkefrihedsforordningen 1799, rejser han. Det er så meget mærkeligere, at han svigter på dette punkt, som hans inddeling af domsstoffet i teksten er påfaldende juridisk, »sager pådømt efter § 7«, »sager pådømt efter § 12« osv. Man skulde da tro, at linierne i domstolenes fortolkning af hver enkelt § søgtes trukket op, men det sker ikke. Forf. har øjensynligt slet ikke set problemet.

Han har derfor ikke løst den opgave, han i indledningen stiller sig (s. 11 f.), at »give de Historikere, der arbejder med Enevældens

¹ Ørsted giver her en rimelig forklaring på forholdet, nemlig at Christian VIII ved sin tronbestigelse »med Naade og Velvillie« modtog adresser om en forfatningsændring, og at bladene i begyndelsen af hans regerings-tid uhindret skrev derom. Domstolene kunde da vanskeligt domme folk fra livet for denne forseelse, da kancelliet senere begyndte at rejse sag.

Slutningstid, Muligheder for paa en forsvarlig Maade at udnytte det mægtige Materiale, der ligger gemt i Avisernes og Tidsskrifternes tallose Artikler«, hvilket ikke kan ske »paa videnskabelig uangribelig Maade, uden at man paa Forhaand har gjort sig klart, i hvor vid Udstrækning det offentlige overhoved[et] tillod en fri Meningstilkendegivelse«. Opgaven kan naturligvis under ingen omstændigheder løses tilbunds. Det forbyder stoffets karakter og de mange tilfældigheder og tilsyneladende vilkårligheder, der nødvendigt hæftede ved tilsynets beslaglæggelser, kancelliets afgørelser om sagsanlæg og domstolenes om strafbarhed. Det er heller ikke helt udelukket, at tilfældigheden var så fremherskende, at opgaven praktisk taget er uløselig¹. Jeg vilde dog tro, at man kan nå et godt stykke frem ved at undersøge domspraksis og helst tillige foretage en virkelig analyse af datidens politiske journalistik ud fra dette synspunkt. Forf. giver en del eksempler, ofte på forbløffende fri udtalelser. Men var det et tilfælde, at disse udtryk fik lov at passere? Var grænserne mere eller mindre faste, og hvor var de? Thi hvad Spandet, Flensborg og Mourier frifandt for den ene dag, kostede måske bøde eller fængsel og censur hos Casse, Lund og Holsten den næste.

Hvis den foregående argumentation er rigtig, bliver der ikke meget tilbage af forf.s konklusion, forsåvidt den angår domstolene (s. 311 ff.). Hans tesis kan i korthed sammenfattes således: Domstolene var fuldt uafhængige, beskyttede i mange henseender den liberale presse og medvirkede til at opretholde den i virkeligheden udstrakte trykkefrihed, som herskede i datidens Danmark. — Det er rigtigt, at domstolene til en vis grad kom til at virke som pressens beskyttere, men det fremgår allerede af de mange frifindelser i pressesager og er forsåvidt ikke noget nyt. At domstolene var fuldt uafhængige, har forf. på ingen måde bevist. Og når han kun har gjort meget svage tillob til at bestemme trykkefrihedens »omfang«, kan han selvfølgelig kun i stor og overvejende subjektiv almindelighed hævde, at der herskede en »udstrakt« trykkefrihed.

De afsnit af dr. Harald Jørgensens bog, som behandler domstolenes stilling til trykkefrihedsspørgsmålet, får da deres væsentlige værdi ved det betydningsfulde materiale, som er fremlagt deri. Det er beklageligt, thi en dyberegående undersøgelse af dette punkt vilde have haft stor almen interesse. Som helhed bekræfter

¹ I alle tilfælde vil man formentlig kunne bestemme den liberale dommergruppes og den konservative dommergruppes praksis, hvilket også har betydelig interesse.

bogen det indtryk, man har faaet af forf.s tidligere arbejder, at administrationshistorien er hans naturlige forskningsområde. Centraladministrationens arkiver fra enevældens slutningstid kender han som få andre nulevende historikere, og han forstår at afvinde dem resultater af værdi. Man ønsker ham held til fortsat virke på dette og andre felter, men helst ogsaa større tålmodighed til at afdække og gennemarbejde sit emnes problemer. Hans utvivlsomme evner som historiker vil først da fuldtud komme til deres ret.

Poul Bagge.

F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland. Studier over jydsk Menighedstilstande, særlig paa Landet, omkring Midten af det 18. Aarh. (Teologiske Studier Nr. 5). Kbh. 1944, 182 Sider.

Gennem mere end hundrede Aars kirkehistorisk Forskning er der i Danmark blevet gjort et omfattende Arbejde for at tilvejebringe Klarhed over den Betydning, den pietistiske Bevægelse har haft herhjemme. Mænd som Jens Møller, L. Helveg, H. F. Rørdam, L. Koch, H. L. Møller — for blot at nævne nogle af de ældre — har i talrige større eller mindre Afhandlinger søgt at skildre Pietismens almindelige Karakter, dens Sammenhæng med udenlandske Bevægelser, dens Indflydelse paa Lovgivningen og Landets Kulturtilstand, dens bærende Personligheder, dens Læreindhold og de litterære Udtryk, dette har givet sig. Der er derved fremskaffet et betydeligt Kildemateriale og paa fortjenstfuld Maade blevet kastet Lys over vigtige Sider af Pietismens Historie, men den hidtidige Forskning har haft den fælles Svaghed, at den gennemgaaende har været ensidigt orienteret ud fra København. Som naturligt var, har man i første Række ganske overvejende betragtet Pietismen med Hovedstaden som Udgangspunkt, har interesseret sig for dens ledende Mænd herinde, for deres almenkirkelige Indflydelse og deres Forhold til Retningens Tilhængere og Modstandere og derved søgt at bestemme Pietismens Plads som fremherskende Element i en hel Periodes Kirkehistorie. Derimod har man i langt mindre Grad beskæftiget sig med de vigtige Spørgsmaal: hvor dybt trængte Pietismen ned i det danske Folk, og hvad lader der sig paavise med Hensyn til dens geografiske Udbredelse i Landet?

Det maa da siges at være en særdeles paakrævet Opgave, som fhv. Højskoleforstander, cand. theol. F. Elle Jensen har givet sig i Kast med, naar han har villet undersøge disse Spørgs-